

ÖVERSKRIFT, TITEL, NAMN ELLER RUBRIK? NÅGRA BETECKNINGAR I TEORI OCH PRAKTIK

Marianne Nordman
Vasa universitet

Abstract

In the first sections of this paper the Swedish concepts 'överskrift', 'titel', 'namn' and 'rubrik' are discussed. Starting from different definitions of the concepts in dictionaries and in encyclopaedias, the characteristics of the concepts are considered. Then a concept system is constructed on the basis of the concepts studied.

In the second part of the paper the use of the concepts and of the terms related to them is studied in authentic texts from different fields. This study shows that writers often have a weak sense of the exact meanings of the terms. Thus, they use the terms in surprisingly different ways.

1. Bakgrund

I samband med en undersökning av matrecept och överskrifterna på dem kom jag att på ett handgripligt sätt ställas inför frågan om dessa överskrifter bör betecknas som rubriker eller som namn. Spontant var jag då benägen att stanna för termen *rubrik*. Överskrifterna över matrecept motsvarade ju på många sätt dem som möter i tidningar, tidskrifter och andra publikationer där rubrikerna berättar vad texten handlar om. Men samtidigt föresvävade mig också möjligheten att använda termen *namn* eftersom överskriften även på något sätt representerade namnet på maträtten.

Terglane-Fuhrer (1996: 123) diskuterar överskrifterna över matrecept och talar om "*Titel des Rezepts*" som består av "*der Name des Gerichts*". Också hon gör skillnad mellan rubrik och namn vid maträtter. I överskriften, konstaterar hon, betecknas det man skall tillreda exakt och med ett substantiv som kärna.

Dessa funderingar fick mig att i Nordman (1998) kort diskutera innebörden i begreppet 'rubrik'. Där stannade jag för termen *rubrik* och konstaterade att rubriker i matrecept men också i stickbeskrivningar till sin kärna utgörs av namnet på den aktuella maträtten eller på det klädesplagg som skall förfärdigas. Valet av termen *rubrik* i dessa fall motiveras med att överskrifterna i båda fallen på rubrikvis står avskilda ovanför texten, att de trycks i större bokstäver, i fet stil eller att de på annat sätt markeras typografiskt. En alldeles speciell motivering för termvalet var för mig de fakultativa, beskrivande element som också ingår i överskrifter på matrecept och stickbeskrivningar och som är ett tillägg till det egentliga namnet på maträtten respektive klädesplagget. Se t.ex. *min goda ostpaj, plättar med färg och smak, vårens vackra väst*.

I mitt då aktuella material utgjorde alltså rubrikerna ett slags etiketter som i sig har en immanent karaktär av namn. Genom rubriken identifierar både tillredare och brukare den aktuella maträtten, men samtidigt ingår också ofta ett informativt element, ett tillägg, i rubrikerna som inte på något sätt är obligatoriskt. Genom tillägget preciseras maträtten och karakteriseras. Det är inte bara fråga om en *paj* utan om *min goda paj* och inte bara fråga om *plättar* utan om *plättar med färg och smak*. Stickbeskrivningsrubrikerna har en ännu tydligare tyngdpunkt på informativa element då de inte bara identifierar plagget t.ex. som en *väst*, en *tröja* eller en *slipover*, utan vanligen också ger information om lämplig användare eller om viktiga särdrag hos slutprodukten som i *tröjan som han önskar sig* och *slipover för mamma, pappa, barn*. Rubrikerna på matrecept förefaller ibland mer individualiserade och namnlika än stickbeskrivningarnas rubriker som ofta visar upp ett generellt och bredare grepp på produkten. (Nordman 1998).

2. Syfte

Med resonemangen ovan som bakgrund kändes det angeläget att närmare utreda begreppen 'rubrik' och 'namn'. Ganska snart stod det klart att också begreppet 'titel' nära anslöt till de två tidigare nämnda begreppen och att också det begreppsområdet krävde en närmare granskning. I min framställning ovan har jag också använt termen *överskrift*. Även begreppsområdet för 'överskrift' kan vara värt en diskussion.

I min studie begränsar jag mig enbart till svenskan, eftersom jag vet att man i andra språk naturligtvis använder sig av andra termer (jfr t.ex. ty. *Titel* för sv. *rubrik*) och eftersom jag antar att de fokuserade begreppsområdena har olika omfattning och relationer i olika språk. En interlingvistisk studie skulle alltså föra alltför långt med tanke på mina ändamål.

Efter den egentliga begreppsanalysen kommer jag att studera användningen av de aktuella termerna i några texter från olika fackområden för att se hur begreppsområdet hanteras i autentisk text.

3. Material och metod

Som material för min begrepps- och termstudie har jag använt ett stort antal moderna svenska ordböcker och ordlistor. Dessutom har jag utnyttjat uppslagsböcker, i synnerhet *Nationalencyklopedin* (1989–1996). Handböcker i skrivteknik har gett en hel del goda uppslag och bekräftelser. Också enskilda forskares bruk av termerna för de aktuella begreppen har intresserat mig och gett mig material för min diskussion. Någon gång har jag även gagnats av mer allmänna diskussioner med anknytning till begreppsområdena i litteratur på andra språk än på svenska.

Metodiskt vilar min studie bl.a. på Nuopponen (1994) och Laurén, Myking och Picht (1997).

Jag inleder studien med begreppet 'överskrift' som spontant känns mest allmängiltigt oavsett generellt. Sedan går jag vidare till 'titel' och 'namn' och avslutar begreppsanalysen med 'rubrik'. För varje begreppsområde söker jag fram definitioner som ger en grund för en analys av kännetecknen. Dessutom studerar jag floran av synonymer som ordböckerna tar upp i anknytning till varje term. Med utgångspunkt i kännetecknen skapar jag ett begreppssystem samt diskuterar detta. Till slut studerar jag några autentiska texter och kartlägger bruket av mina aktuella termer i dem.

4. Begreppet 'överskrift'

Begreppet 'överskrift' definieras oftast i ordböckerna genom synonymer till termen. *Strömbergs Synonymordboken* (1973) ger motsvarigheterna *rubrik; titel; etikett; benämning; devis*, medan *Stora Synonymordboken* (1983) utöver synonymerna ovan också tar upp *adress* och *tema*. *Ord för ord* (1977) tar upp *titel* som första synonym och fortsätter med *rubrik, kolumntitel; benämning, beteckning, devis*. Också *Nusvensk ordbok* (1981) konstaterar att *överskrift* ibland motsvaras av *titel, rubrik*. Ordboken ger dessutom exempel där *överskrift* används: *Han tvekade om överskriften över det tredje kapitlet; kapitelöverskrift*.

Både *Bonniers svenska ordbok* (1986) och *Illustrerad svensk ordbok* (1977) tar upp endast synonymen *rubrik*. Den senare ger dessutom definitionen "det som är skrivet över el. högst upp på ngt".

Längre definitioner förekommer både i *Norstedts stora svenska ordbok* (1986) och i *Nationalencyklopedins ordbok* (1996). Formuleringen är till en början identisk i de två ordböckerna, men *Nationalencyklopedins ordbok* ger dessutom ett exempel (*en pamflett som bar överskriften "Mot socialismen"*) och anger förutom synonymen *rubrik* också *titel*. Definitionen på 'överskrift' lyder: "kortare stycke text som ger en sammanfattning av eller antydan om innehållet i följande (nedanförförstående) text i uppsats, tidningsartikel, kapitel e.d.; placerad över den följande texten på egna rader".

Kännetecknen på begreppet 'överskrift' är alltså följande:

- kortare stycke text
- ger en sammanfattning av eller antydan om innehållet
- antyder innehållet i uppsats, tidningsartikel, kapitel
- är skriven över eller högst upp på något
- är placerad på egen rad ovanför texten

Som frekventa synonymer till termen *överskrift* ges *rubrik* och *titel*. Också *benämning* förekommer i ett par fall.

5. Begreppet 'titel'

För begreppet 'titel' ger ordlistorna vanligen två helt olika användningsområden. Den definition som oftast presenteras som den första är den där man med 'titel' avser någons "värdighet, kompetens eller yrke". Denna aspekt är inte intressant för mitt material. Däremot är det som vanligen presenteras som definition nummer 2 av betydelse för min diskussion. Det är därför också bara den aspekten som jag koncentrerar mig på i min framställning. Vissa ordböcker som t.ex. *Ord för ord* (1977) presenterar hela 4 olika betydelseområden för 'titel'.

Titel som motsvarar isländskans *titull*, danskans och tyskans *titel/Titel* kommer från latinets *titulus* som enligt Hellquist (1989) står för svenskans *överskrift*, och enligt *Nationalencyklopedin* (1995) för *överskrift*, *boktitel*, *hederstitel*. *Titel* var ursprungligen "ett ljudord tillhörande en grupp bildningar som bl.a. beteckna obetydliga ting" som Hellquist (1989) uttrycker det.

I de flesta ordböcker definieras 'titel' som namn eller överskrift på bok, uppsats, kapitel, film, teaterpjäs osv. (*Illustrerad svensk ordbok* 1977). *Bonniers svenska ordbok* (1986) prioriterar också namn på bok, pjäs men nämner även musikstycke. Först i andra hand ges motsvarigheterna *överskrift* och *rubrik*. Både *Strömbergs synonymordboken* (1973) och *Stora Synonymordboken* (1983) ger som första synonym *överskrift*. Därefter följer *rubrik*, *namn* och *benämning*.

Nusvensk ordbok (1981) definierar 'titel' genom exempel som *Böcker med lockande titlar*, *Jag kommer inte ihåg titeln på uppsatsen*, *Skrev en avhandling med titeln Västerbottens berggrundsmorfologi*. Dessutom lyfter ordboken fram sammansättningar som *dikttitel*, *filmtitel*, *omslagstitel* och *undertitel*. Också *Svensk handordbok* (1970) exemplifierar med *Vad är titeln på boken?* och *filmens svenska titel är inte lyckad*.

Utförligare definitioner på begreppet 'titel' ges i både *Norstedts stora svenska ordbok* (1986) och *Nationalencyklopedins ordbok* (1996). Den senare anför definitionen: "namn på (del av) skrift eller annat litterärt eller konstnärligt verk vanl. utgörande en koncentrerad beskrivning av innehållet". *Nationalencyklopedins ordbok* nämner de synonyma termerna

rubrik och *överskrift* och *Norstedts stora svenska ordbok* ger sammansättningar som *titelsida*, *boktitel*, *originaltitel*. Båda böckerna ger exemplen *Hans memoarer fick den talande titeln "Längesen"*, *en tavla med titeln "Konungarnas tillbedjan"*.

I *Nationalencyklopedin* (1995) ger man en längre förklaring till begreppet. Enligt den är 'titel' en "överskrift eller rubrik på större eller mindre dokument (bok, artikel) eller del därav. Inom bokproduktionen kan begreppet gälla hela boken eller delar av den, men oftast avses endast titelbladet".

Utgående från definitionerna ovan får man följande kännetecken på begreppet 'titel':

- överskrift eller rubrik på större eller mindre dokument eller del av det
- namn på del av skrift eller
- namn på skrift (bok eller artikel) eller
- namn på annat litterärt eller konstnärligt verk
- utgör en koncentrerad beskrivning av innehållet

Frekventa synonymer är *överskrift*, *rubrik* och *namn*.

6. Begreppet 'namn'

Etymologiskt finns *namn* redan i fornsvenskan och motsvaras i isländskan av *nafn*. Ordet är gemensamt för de germanska språken med den tyska motsvarigheten *Name* och den engelska *name*. Ordet har också motsvarighet i andra indoeuropeiska språk. (Wessén 1963: 278.)

I ordböckerna definieras 'namn' vanligen genom synonymer och genom exempel där ordet *namn* ingår. De vanligaste synonymerna är *benämning*, *beteckning* (*Illustrerad svensk ordbok* 1977, *Nusvensk ordbok* 1981, *Ord för ord* 1977) vilka båda kan sägas vara av intresse för det begreppsfält som jag studerar. *Nusvensk ordbok* (1981) ger dessutom uppgiften att *namn* ibland motsvarar *titel*. Bland de rikliga exemplen på fraser i *Svensk handordbok* (1970) där *namn* ingår finns inte ett enda som använder *namn* i betydelsen 'rubrik', 'överskrift'.

För att få en fylligare bild av bruket av 'namn' har jag sett på några ordböcker där begreppet får en förklarande definition. *Bonniers svenska ordbok* (1986) har den kortaste definitionen och anger att 'namn' innebär det någon eller något heter eller kallas. Både *Svensk ordbok* (1986) och *Nationalencyklopedins ordbok* (1996) har en tredelad betydelseindelning. Enligt dem kan 'namn' å ena sidan innebära ett "särskilt språkligt uttryck som används för att entydigt utpeka (viss) person eller (visst) husdjur" och används då vid tilltal och omtal. Uttrycket hämtas vanligen ur en begränsad uppsättning eller väljs enligt konventionella regler. Här hänvisar man till *benämning* och *beteckning*. Betecknande nog ges då exempel på sammansättningar som *egennamn*, *familjenamn*, men också *firmanamn*.

Det andra betydelseområdet är det där 'namn' brukas som ett "särskilt språkligt uttryck som används för att entydigt utpeka (viss) företeelse", ofta är det även (delvis) beskrivande. Här tas upp sammansättningar som *gatunamn* och *varunamn*. Definitionen illustreras med uttryck som "*Visor i vår tid*" är det ambitiösa namnet på skivan och *gatans namn* var *Plåt-slagaregatan*.

Det tredje betydelseområdet gäller att 'namn' är ett "speciellt utvalt eller konstruerat språkligt uttryck som används för att sammanföra och (systematiskt) beskriva (viss) typ av företeelse". Illustrerande exempel är bl.a. *namnen på olika kolväteföreningar* och *spaniel är namnet på en hund*.

Av de ovan relaterade tre betydelseområdena för begreppet 'namn' är det andra mest aktuellt för min begreppsundersökning. Men gränsdragningen mellan de tre betydelseblocken är inte helt lätt.

Nationalencyklopedin (1994) anger att 'namn' vanligen är detsamma som 'egennamn', dvs. ord som anger särskild individ. I den betydelsen används ordet som fackterm inom namnforskningen. Boken konstaterar dock att *namn* i vanligt språkbruk har en vidare användning och anför då exemplen *veta namn på allt i naturen* och *katt är ett djurnamn*.

Utgående från de anförda definitionerna får man följande kännetecken för begreppet 'namn'. Jag begränsar mig då till de betydelseområden som har relevans för min begreppsstudie,

dvs. den andra punkten i definitionerna i *Svensk ordbok* (1986) och i *Nationalencyklopedins ordbok* (1996):

- ett särskilt språkligt uttryck
- utpekar entydigt (viss) företeelse
- ofta är det även (delvis) beskrivande

De mest frekventa synonymerna är *benämning* och *beteckning*. *Titel* förekommer i en källa, men varken *rubrik* eller *överskrift* nämns i de konsulterade ordböckerna.

7. Begreppet 'rubrik'

Svenskans ord *rubrik* kommer ytterst från latinets *rubrica* som egentligen betyder 'röd jord, röd färg'. Ordet kom sedermera att användas för de rödfärgade överskrifterna i de senromerska lagarna. (Hellquist 1989) Det äldsta belägget i svenskan är från Lucidor 1674. Han avsåg med 'rubrik' en överskrift över lag eller förordning. Juristerna uppfattar ordet i en vidare bemärkelse som "hela ingressen till en dom i ett mål", där man tar upp uppgifter om hur målet tidigare behandlats. Av hävd har en dylik ingress skrivits i en enda mening som ibland kunde bli flera sidor lång. (Bergman 1978: 504.)

Bergman (1978: 504) konstaterar att 'rubrik' nu betyder "överskrift till kapitel i en bok eller till en artikel i en tidning". Ordböckerna ger *rubrik* motsvarigheter som *titel*, *överskrift*, *angivande av innehåll* (Illustrerad svensk ordbok 1977 där man ger exempel som *rubriken över uppsatsen bör ändras*), vidare *beteckning* (*Svenska Akademiens ordlista* 1998) och *innehållsangivelse*; *benämning*, 'klassmärke' (se t.ex. *Ord för ord* 1977 och *Nusvensk ordbok* 1981).

Svensk ordbok (1986) anför exempel som *huvudrubrik*, *kapitelrubrik*, *tidningsrubrik*, *löpsedlarnas feta rubriker om mordet*, *sätta rubrik på berättelsen* men också *ett radioprogram med rubriken "Samtal med forskare"*.

En kort definition som förekommer bl.a. i *Bonniers svenska ordbok* (1986) är att 'rubrik' innebär "överskrift (som anger huvudinnehållet)" eller i *Nusvensk ordbok* (1981) bl.a. "kort

(översiktlig) innehållsangivelse". *Nationalencyklopedins ordbok* (1996) definierar 'rubrik' som "fristående kortare stycke text i kraftig stil som ger en sammanfattning av eller antydan om innehållet i följande (nedanförstående) text i tidningsartikel, kapitel e.d."

Nationalencyklopedin (1995) konstaterar att rubriken som förr avsåg en rödmålad initial, en begynnelseerad eller en överskrift i en handskrift, småningom har övergått till att beteckna en överskrift i allmänhet och speciellt den överskrift som används i pressen. Denna överskrift vill "med avvikande grad och ibland typsnitt" locka läsaren att läsa brödtexten. I artikeln diskuterar man också bakgrunden till rubriksättning i modern mening och berättar att denna slog igenom i slutet av 1800-talet allra först i amerikansk tidningspress. Till en början var rubrikerna enspaltiga men sträckte sig småningom över flera spalter. De första flerspaltiga rubrikerna introducerades 1905 i svensk press. Några år senare kunde de omfatta hela sidbredden. I dag kritiserar man rubriksättningen ganska friskt. *Nationalencyklopedin* betonar att det är "en vanskelig konst" att sätta rubriker och att arbetet ibland uppfattas "som något av yrkets kvintessens". I dag är det ofta olika personer som skriver tidningstexterna och som rubriksätter dem.

De kännetecken på 'rubrik' som man kan notera i det studerade materialet är:

- överskrift som anger huvudinnehållet
- kort innehållsangivelse
- fristående kort stycke text
- text med avvikande typografi
- antyder innehållet i nedanförstående text
- speciellt om de överskrifter som används i pressen
- överskrift till kapitel i bok
- vill locka läsaren att läsa texten

De vanligaste synonymerna är *titel* och *överskrift*. Däremot förekommer inte *namn* som synonym men väl *benämning* och *beteckning* i ett par fall.

8. Begreppssystem

En närmare granskning av kännetecknen hos de 4 studerade begreppen ger vid handen att 'överskrift' snarast bör ses som ett överbegrepp till 'rubrik' medan 'namn' tenderar att stå som överbegrepp till 'titel' även om 'titel' i många sammanhang har gemensamma drag med 'rubrik'. Vid granskningen av de 4 begreppen har som förklarande synonymer dykt upp *beteckning* och *benämning*. För att kunna konstruera ett begreppssystem behöver man möjligen hjälp av begreppen 'benämning' och 'beteckning'. Med 'beteckning' avses enligt *Svensk ordbok* (1986) "särskilt (språkligt) uttryck som tilldelas ngn företeelse för att kunna användas såsom tecken för denna med funktionen av ett slags namn på konkret el. abstrakt företeelse, ofta i viss mån beskrivande". Samma ordbok definierar 'benämning' som "särskild beteckning som tilldelats ngn eller ngt och som kan användas som namn på personen el. företeelsen i fråga". Av dessa kan alltså 'beteckning' fungera som ett överbegrepp i ett begreppssystem där åtminstone 'benämning' är underbegrepp. I båda fallen är det fråga om ett särskilt språkligt uttryck som används som tecken för en företeelse. Sinsemellan har de dock olika karaktär och egenskaper. Om begreppet 'benämning' sägs det dessutom explicit att det är en "särskild beteckning".

'Namn' och 'benämning' avviker inte mycket från varandra i fråga om kännetecknen förutom när det gäller aspekten exakthet. Kännetecknet "entydigt" förekommer bara hos 'namn'.

En 'överskrift' anges antyda innehållet i en text. Skillnaden mellan 'överskrift' och 'namn' består i att överskriften har i uppgift att sammanfatta eller ge en antydan om ett innehåll och placeras ovanför detta, medan 'namn' entydigt utpekar en viss företeelse även om 'namn' också delvis kan vara beskrivande. Namnets placering kommenteras inte i någon av definitionerna.

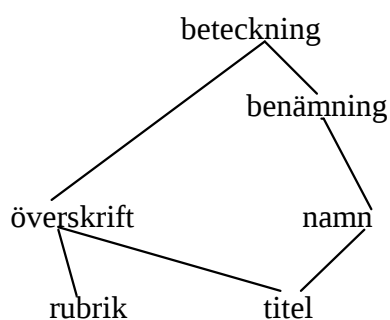
En speciell typ av 'överskrift' är 'rubrik'. 'Överskriften' antyder innehållet, medan 'rubriken' anger huvudinnehållet och blir på så sätt mer specificerad. I definitionerna på 'rubrik' preciserar man ofta t.ex. med att begreppet förekommer inom pressen eller att det kan användas som överskrift över kapitel i bok. Också en berättelse kan ha rubrik, liksom även ett radioprogram kan ha det.

En särskild typ av 'namn' är åter 'titel'. Ett beskrivande drag är gemensamt för både 'namn' och 'titel' men för 'titel' ger definitionerna mer precisa användningsområden som namn på en skrift eller en del av den, namn på ett verk eller på olika dokument.

'Rubrik' och 'titel' har delvis olika användningsområden och för 'rubrik' betonas det faktum att den står fristående med hänsyn till den följande texten. 'Rubrik' är en 'överskrift' som anger huvudinnehållet, medan 'titel' utgör en koncentrerad beskrivning av innehållet, men kan också vara namn på t.ex. en skrift.

'Namn' och 'rubrik' skiljer sig från varandra i att rubriken anger huvudinnehållet i nedanstående text medan namnen utpekar entydigt en viss företeelse även om de till sitt innehåll delvis kan vara beskrivande.

Diskussionen ovan kan utmynna i ett begreppssystem som det i figur 1.

Figur 1. Begreppssystem där 'överskrift', 'namn', 'titel' och 'rubrik' ingår

För 'rubrik' är relationen till texten väsentlig liksom också funktionen att fånga huvudinnehållet i den. För 'namn' är identifieringsfunktionen central. Namnet utpekar entydigt en företeelse. Både 'titel' och 'rubrik' fungerar som överskrifter och kan då implicit stå ovanför texten, medan 'namn' enligt definitionerna inte knyts till någon speciell plats i relation till texten.

9. Termerna i autentisk text

Efter genomgången av begreppssystemet med begreppen 'överskrift', 'titel', 'namn' och 'rubrik' har det ett intresse att se hur de studerade begreppen hanteras praktiskt i autentisk text. En studie i ett begränsat, svenskt material visar en delning i två inriktningar: en rubriklinje och en titellinje. *Namn* förefaller att förekomma mycket sällan och då alltid parallellt med *titel* som ett slags synonym till denna.

9.1 Prioritet för *rubrik*

Vanligen anknyter rubrikdiskussionerna till området tidningsrubriker. Rubriken tas ofta upp i skrivhandledningar och i diskussionerna där anlägger man inte sällan språkriktighetsaspekter. Liljestränd och Arwidson (1989: 31 ff) t.ex. konstaterar att rubriken är som etiketten på en låda och ett fack. Om man tar bort etiketten måste man undersöka lådan för att få veta någonting om innehållet. De betonar att rubriken bör vara språkligt så konkret som möjligt. Om man inte lyckas få fram all nödvändig information i en enkel rubrik kan man utnyttja en tvåstegsrubrik där det första steget ger konkret detaljinformation och det andra står för mer generell upplysning.

Mest betonar man dock att rubriken skall vara kort (se t.ex. Stenson 1990: 90) men ändå hjälpa läsaren att snabbt få en överblick över innehållet i texten (*Svenska skrivregler* 1991: 1f). Rubriken får också gärna reta vår nyfikenhet och locka till läsning. Stenson (1990: 91) uppmanar oss t.o.m. att skriva vitsiga rubriker eller sådana som innehåller något oväntat.

Åkermalm (1970: 76) betonar att man i klassisk rubrikstil gärna undvek betydelsetomma formord för att få med så många innehållsord som möjligt. Också Liljestränd (1993: 128) framhåller rubrikernas elliptiska form då artiklar och infinitivmärken slopas, verb och subjekt utelämnas, ordformer förkortas och koncentrerade sammansättningar blir frekventa. Melin (1997: 67) kommenterar den grafiska utformningen hos rubrikerna och konstaterar att givna normer följs ganska sällan oberoende av om vi har att göra med proffs eller amatörer.

I en artikel om nyhetsrubriker i dagstidningarna diskuterar Conon (1976: 32 ff) rubrikspråk och rubrikstil där förleden *rubrik-* är ett självklart element. Men Conon har en speciell indelning av rubrikerna i *nyhetsrubriker* och *titelrubriker*. Den senare termen är en intressant kombination där förled och efterled förefaller att utgöra en upprepning av varandra. Med *nyhetsrubrik* avser Conon rubriker över nyhetsartiklar. De innehåller samtliga ett utsatt eller underförstått predikatsverb. *Titelrubrikerna* åter förekommer som etiketter på texten och används i dagstidningarna för artiklar på ledar- och kultursidorna.

I samtliga kommentarer ovan har diskussionen i princip rört sig om tidningsrubriker och skribenterna har då strikt hållit sig till termen *rubrik*. Termen *rubrik* används också i andra sammanhang. Koskela (1996: 69 ff) t.ex. betonar att rubriken är det första som läsaren märker i en text och att den fungerar som test för den hypotes om textens ämne som läsaren har formulerat för sig. Koskela talar då om rubriker på populärvetenskapliga artiklar i tidskrifter och kommer på så sätt utanför tidningsrubrikernas område.

Strömquist (1989: 126 f) ger en handledning i rubrikskrivande på ett mer generellt plan och konstaterar att det i "de flesta texter förekommer åtminstone *en* rubrik". Hon fortsätter med att definiera rubriken som det som "talar om eller antyder vad texten i sin helhet handlar om" och tillägger överraskande "det vill säga textens titel". För Strömquist är *rubrik* den naturliga termen men kommentaren visar att hon uppfattar *titel* som en synonym till denna.

En för mig speciellt intressant förekomst av termen *rubrik* finns i en bokrecension i Hufvudstadsbladet 20.5.1998. Där talar Eva Wörlund om en nyutkommen kokbok och väljer också hon att tala om *rubrikerna på recepten* som hon beskriver som "onödigt anspråkslösa" och skrivna typografiskt i en skrivstil som gör dem svårlästa.

Termen *rubrik* har alltså ett vitt användningsområde. Mest frekvent är termen för överskrifter i dagspressen, men som beläggen ovan visar har den också en större spridning än så.

9.2 Prioritet för *titel*

I Romanens formvärld inleder Staffan Björck (1970: 282) avsnittet "Romanens titel" med att diskutera hur författaren utnyttjar "rubriksättningen för att varsko läsaren om vad som förestår honom". Björck väljer av allt att döma termen *rubriksättning*, eftersom det i svenskan inte existerar någon term *titelsättning*. Sammansättningen *dubbelrubrik* som också förekommer hos Björck kunde däremot vara utbytbar mot *dubbeltitel*. I övrigt använder Björck konsekvent termen *titel* både i sammansättningar och enskilt. Han talar om en "central titeltyp", en "titelgrupp för sig", "den stoffliga titeln", "de karakteriserande titlarna" och om "andrahandstitlar" och avser i samtliga fall benämningar på böcker, romaner.

När Björck (1970: 284 f) ger sig in på underrubriker vid benämningar på romaner använder han dels termen *underrubrik* men också termen *undertitel* förekommer en gång.

I samband med indelningen i kapitel och benämningen på dem använder Björck (1970: 286) termen *rubrik* som i frasen "med löpande numrering men utan rubriker". Också sammansättningen *kapitelrubrik* förekommer. Kapitelrubrikerna för honom vidare in på resonemang om *rubrikkonst*, *kedjerubriker* och *berättande rubriker*.

En speciell rubriktyp är enligt Björck (1970: 292) den som står med fet stil i vänstra kanten av ett nytt avsnitt, framför själva texten. I denna situation väljer Björck termen *kapitelnamn*.

Även om Björck inte är till fullo konsekvent i sitt termbruk kan man ändå se vissa tendenser. Termen *rubrik* har hos honom en vidare och mer mångsidig användning än *titel* som brukas om benämning på romaner. Ibland förefaller han att använda de två termerna som synonymer. *Namn* används i en enda situation där han på något sätt vill skilja typen av beteckning från de normala *rubrik* och *titel*.

Frängsmyr (1995: 162 ff) reflekterar i en essä över "vetenskapens boktitlar" och konstaterar att det var viktigt "vilken rubrik vetenskapsmannen satte på sitt arbete". I fortsättningen använder Frängsmyr dock konsekvent termen *titel* enskilt som i *samma titel* och i sammansättning som i *boktitel*. Termen används framför allt när det gäller böcker men också för

skrifter och avhandlingar. I Frängsmyrs fall verkar alltså titel att vara det gängse för benämningar på hela skrivna verk oberoende av innehåll och omfattning.

Också Lindblad (1998: 31) talar om den vetenskapliga uppsatsens *titel* som fungerar som en etikett för uppsatsen. Men i diskussionen om hur titeln vinner på att förverkligas i två steg övergår hon till termen rubrik och konstaterar att "huvudrubriken kan vara mer generell och ange ämnesområde". Däremot väljer hon termen *undertitel* för den del som följer efter och som skall precisera innehållet. I ett speciellt avsnitt diskuterar Lindblad (1998: 49) rubriksystemet i uppsatsen och väljer då konsekvent termer som *rubrik*, *huvudrubrik*, *mellanrubrik* och *underrubrik*.

Redan överskriften på Elleströms (1993: 291) essä "Paul Celans 'Todesfuge' En dikt och en titel", signalerar Elleströms termval. I diskussionen utgår han från en frågeställning om "hur titeln påverkar ett verks mening". *Titel* används då generellt för att beteckna ett verk, till synes vilket som helst. Synsättet följs upp också i en mer preciserande diskussion där benämningar på musikstycken som t.ex. Mussorgskijs "Tavlor på en utställning" klassificeras som *titlar*. Men Elleström (1993: 294) talar också om "diktverkets titel", liksom en enskild dikt även har en titel. För Elleström är alltså *titel* den naturliga termen åtminstone när det gäller musikstycken, diktverk och enskilda poem.

I en intervju med den finländska kompositören Einojuhani Rautavaara i Hufvudstadsbladet 5.10.1998 frågar sig artikelförfattaren Lena von Bonsdorff "Vad betyder verktitlarna egentligen". Med *verktitel* avser hon benämningar på musikaliska verk. Däremot talar hon om *namnet* på pianosonaten "The Fire Sermon" och om en dikt "med det namnet" i en diktsamling av T. S. Eliot. För von Bonsdorff fungerar av allt att döma *namn* som term både inom poesin och musiken men i den ganska tillfälliga sammansättningen *verktitel* har hon stannat för den språkligt kanske mest lämpliga termen dvs. *titel*.

Också Huldén (1982: 29) har en liknande vacklan mellan termerna *titel* och *namn*. I en uppsats talar han om "boktitlarnas symbolspråk", han ordnar *titlarna*, men han ger en lista över diktsamlingarnas *namn* och en tabell över graforden i *namnen* på finlandssvenska diktsamlingar.

Både hos von Bonsdorff och hos Huldén kan variationen i terminologi bero på ett omedvetet behov av omväxling i ordvalet. Båda skribenterna uppfattar *namn* och *titel* som synonyma i skrivsituationen. Samtidigt visar dock detta, om man ser det ur strikt terminologisk synvinkel, på en terminologisk osäkerhet eller omedvetenhet.

Som en regel kan man dock konstatera att *titel* också i autentisk text används, precis som definitionerna signalerar, för att beteckna bok eller annat litterärt eller konstnärligt verk, men bruket tillåter sig också små exkurser in på reviren för andra begrepp.

10. Avslutning

Uppgiften att klart och entydigt avgränsa begreppen 'överskrift', 'titel', 'namn' och 'rubrik' från varandra har visat sig vara allt annat än lätt. Svårigheten beror delvis på att jag baserat min undersökning på ett allmänspråkligt material där definitionerna inte alltid är utarbetade på ett terminologiskt tillfredsställande sätt. Det hade kanske också varit nödvändigt att ta in en del andra begrepp i det begränsade begreppssystem som jag valt att presentera.

Uppgiften att reda ut begreppsförhållandena är ändå angelägen. Detta visar, om inte annat, den genomgång jag gjort av en del autentiska texter där skribenterna spontant, men ingalunda konsekvent, rört sig med termer inom det aktuella begreppsområdet.

Så som jag i dag ser på det studerade begreppssystemet uppfattar jag alltså en dualism mellan å ena sidan begreppet 'rubrik' och å andra sidan begreppet 'titel'. Denna tudelning inom begreppssystemet förverkligas vanligen också i skriven text. Där brukas termen *rubrik* frekvent inom tidningsvärlden men har utanför den av allt att döma en ganska generell klang för skribenterna. Termen *titel* är betydligt mer begränsad till sin användning. Den är mest frekvent inom konstarterna oberoende av om det gäller romaner, dikter eller musikstycken. *Namn* är den minst frekventa termen och används i allmänhet som en variant eller synonym speciellt för termen *titel*.

Begreppsanalysen har gjort mig allt mer övertygad om att beteckningar för matrecept och stickbeskrivningar i kokböcker respektive tidningar bör omtalas i termer av *rubriker* och

inte av *titlar* eller *namn*. Det är rubrikens språkliga utformning, dess placering ovanför texten och dess angivelse av huvudinnehållet som gör den till en regelrätt rubrik. Att den dessutom både när det gäller matrecept och stickbeskrivningar begåvas med en avvikande typografi är ytterligare ett argument för termen *rubrik*.

Litteratur

- Bergman, Gösta (1978). *Ord med historia*. Femte avsevärt utökade upplagan. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- Björck, Staffan (1970). *Romanens formvärld*. Stockholm.
- Bonsdorff, Lena von (1998). Änglamusik och drömmar. I: *Hufvudstadsbladet* 5.10.1998.
- Bonniers svenska ordbok* (1986). Reviderad upplaga. Stockholm: Bonnier.
- Conon, Lars (1976). Språk och stil i nyhetsrubriker. I: *Språket i spalterna*. Red. Alfvegren, Lars et al. Lund: Studentlitteratur.
- Elleström, Lars (1993). Paul Celans "Todesfuge" En dikt och en titel. I: *I musernas tjänst. Studier i konstarnas interrelationer*. Red. Ulla-Britt Lagerroth, Hans Lund, Peter Luthersson & Anders Mortenson. Stockholm etc.: Symposion.
- Frängsmyr, Tore (1995). Smärre anteckningar om livets idé. En aspekt på vetenskapens retorik. I: *Retoriska frågor. Texter om tal och talare från Quintilianus till Clinton tillägnade Kurt Johannessson*. Red. Christer Åsberg. Stockholm: Norstedts.
- Hellquist, Elof (1989). *Svensk etymologisk ordbok*. Malmö: Liber.
- Huldén, Lars (1982). Om det finlandssvenska poesispråkets utveckling sedan 1950. I: *Svenskans beskrivning* 13. Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Serie B Nr 6. Helsingfors.
- Illustrerad svensk ordbok* (1977). Tredje reviderade upplagan. Stockholm: Natur och Kultur.
- Koskela, Merja (1996). *Tema och rema i vetenskaplig och populärvetenskaplig text*. Acta Wasaensia No. 47. Språkvetenskap 9. Akad. avh. Vasa universitet.
- Laurén, Christer, Johan Myking & Heribert Picht (1997). *Terminologi som vetenskapsgren*. Lund: Studentlitteratur.
- Liljestrand, Birger (1993). *Språk i text. Handbok i stilistik*. Lund: Studentlitteratur.
- Liljestrand, Birger & Mats Arwidson (1989). *Skrivstrategi*. Andra upplagan. Göteborg.
- Lindblad, Inga-Britt (1998). *Uppsatsarbete. En kreativ process*. Lund: Studentlitteratur.
- Melin, Lars (1997). Desktop åt folket. I: *Svenskan i IT-samhället*. Ord och stil. Red. Olle Josephson. Språkvårdssamfundets skrifter 28. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Nationalencyklopedin* (1989–1996). Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.
- Nationalencyklopedins ordbok* (1995–1996). Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.

- Nordman, Marianne (1998). Gubbaröra och dampullover. Rubriker på matrecept och stickbeskrivningar. Opublicerat manuskript.
- Norstedts stora svenska ordbok (1986). Andra upplagan. Stockholm: Norstedts.
- Nuopponen, Anita (1994). *Begreppssystem för terminologisk analys*. Acta Wasaensia 38. Språkvetenskap 5. Akad. avh. Vasa universitet.
- Nusvensk ordbok (1981). Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Ord för ord. Svenska synonymer och uttryck (1977). Stockholm: P A Norstedt & Söner.
- Stenson, Per (1990). *Skriva i tjänsten*. Stockholm.
- Stora Synonymordboken (1983). Stockholm: Strömbergs.
- Strömbergs synonymordboken (1973). Stockholm: Strömbergs.
- Strömquist, Siv (1989). *Skrivboken. Skrivprocess, skrivråd och skrivstrategier*. Malmö: Liber.
- Svenska Akademiens ordlista över svenska språket (1998). Tolfte upplagan. Stockholm: Norstedts.
- Svenska skrivregler (1991). Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Svensk handordbok. Konstruktioner och fraseologi (1970). Stockholm: Norstedts.
- Svensk ordbok (1986). Solna: Esselte Studium.
- Terglane-Fuhrer, Anne (1996). *Die Sprache der Speisezubereitung. Empirische Untersuchungen zur vertikalen Variation*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Wessén, Elias (1963). *Våra ord deras uttal och ursprung*. Stockholm: Norstedts.
- Wörlund, Eva (1998). En rofylld kokbok. I: *Hufvudstadsbladet* 20.5.1998.
- Åkermalm, Åke (1970). *Modern svenska*. Falköping.